

stadsgezicht Leiden

ID 1658
C-2
12-08-1981

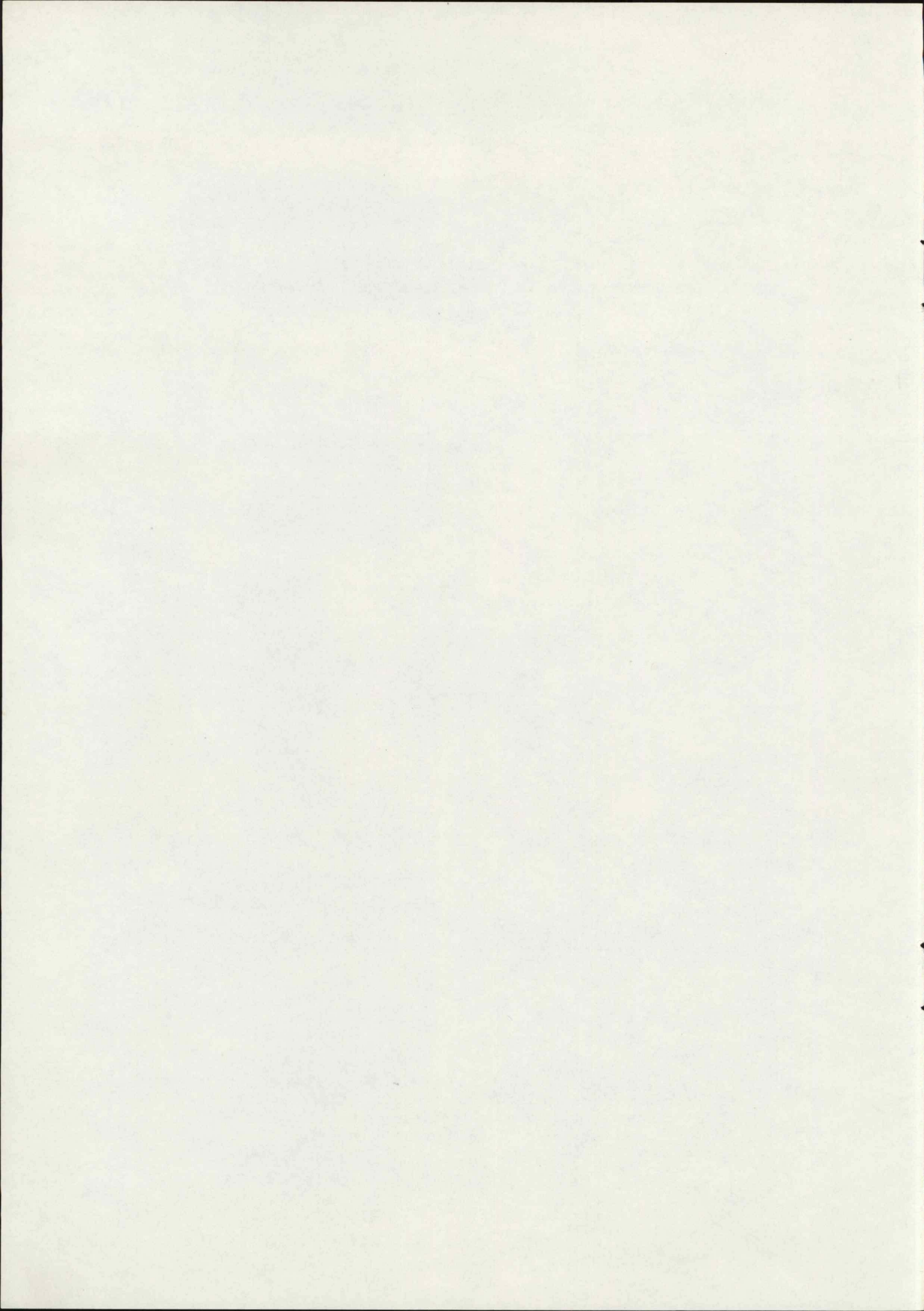

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN EX ARTIKEL 20
VAN DE MONUMENTENWET

LEIDEN, gemeente Leiden

Het beschermde stadsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart
(Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekening nr. 227 A)
met een stippellijn omgrensde gebied.

3.110518120004

Beschermd stadsgezicht.

De binnenstad van Leiden in haar huidige vorm en funktioneren is het resultaat van een ontwikkelingsproces, dat zich na het midden van de zeventiende eeuw grotendeels binnen de dan aanwezige structuur voltrokken heeft. De sterke binding van structuur en ruimtelijk beeld van de stad met haar historie, de bijzondere waarde ervan als voorbeeld van typisch Hollandse stedelijke ontwikkeling en de daarmee samenhangende grote huidige belevingswaarde ervan vormen de achtergrond voor het voornemen tot aanwijzing van de oude binnenstad van Leiden als beschermd stadsgezicht. Het voorstel daartoe omvat de gehele stad binnen de zeventiende-eeuwse omwalling, uitgebreid met enkele kleine in de negentiende eeuw bebouwde gedeelten daarbuiten.

Leiden is ontstaan als dijknederzetting langs de Rijn en draagt in zijn uitbreidingen de kenmerken van de Hollandse grachtenstad. De stad heeft zich ontwikkeld aan een samenvloeiing van de Oude en de Nieuwe Rijn. In het oudste stedelijk gebied zijn drie kernen te onderscheiden:

- De burgernederzetting langs de Breestraat, een ahndels- en vissersnederzetting die niet veel vroeger dan het jaar 1000 ontstaan kan zijn.
- Het hof van de graaf van Holland, gelegen rond het Gravensteen en de Pieterskerk, gesticht rond 1100.
- De Burcht, gelegen waar beide rivierarmen samenkomen, op een plaats waar al vroeger van een versterking sprake is geweest, daterend uit de twaalfde eeuw en militair steunpunt voor de graaf van Holland.

Rond 1250 liggen burgerlijke en grafelijke nederzetting binnen een gezamenlijke omgrachting, het Rapenburg en de Steenschuur. De burgernederzetting is geconcentreerd langs de Breestraat, het grafelijke gebied is gelegen tussen de Langebrug en de omgrachting en is slechts spaarzaam bebouwd. Daarbuiten heeft zich een voorstadje ontwikkeld langs het westelijk gedeelte van de Hogewoerd.

De stad maakt in- de veertiende ne vijftiende eeuw een eerste grote bloeiperiode mee tengevolge van de ontwikkeling van de lakenproduktie en handel. Omstreeks 1300 heeft de stadsbebouwing zich uitgebreid over het Rijneland, waar dan al zoveel mensen wonen, dat de bisschop van Utrecht toestemming geeft om tussen de Hooglandse Kerkgracht en de Herengracht een kapel te bouwen. Deze uitbreiding op het eiland is in een constante groei doorgegaan tot aan de toenmalige stadsgracht, ongeveer ter plaatse van de huidige Herengracht. In de eerste helft van de veertiende eeuw ontstaat ter weerszijden van de noordelijke Rijndijk en de Mare een bebouwing, die in 1355 binnen de omwalling wordt getrokken. Deze uitbreiding omvat het terrein tussen de Oude Rijn en de Turfmarkt en Oude Vest. De laatste middeleeuwse stadsuitleg wordt begonnen in 1386. Dit is de grootste uitbreiding geweest binnen de huidige singels. Leiden heeft er gedurende twee eeuwen genoeg aan gehad. Het nieuwe stadsdeel sluit in het

oosten aan bij het voorstadje aan de Hogewoerd en beslaat het terrein tussen Rapenburg - Steenschuur en Geeregracht - Witte Singel. Het grafelijke hof verliest door deze uitbreiding zijn perifere ligging in het stedelijk gebied, als gevolg waarvan een funktieverandering ten behoeve van de burgersnederzetting en een gedeelte herverkaveling plaatsvindt. Het Rapenburg wordt van stadsgracht het hoofdelement van de laatste stadsuitleg, als oriënteert de bebouwing op het terrein van het grafelijke hof zich in eerste instantie nog op de Papegracht en het Pieterkerkhof. De aard van de middeleeuwse uitbreidingen wordt sterk bepaald door de beperkte mogelijkheden van een uitgebreide, weinig gefortuneerde weversbevolking.

De zestiende eeuw is voor de stad een periode van economische teruggang en verval. Voor Leiden is in deze periode met name de achteruitgang van de Hanze en de opkomst van de Engelse textielindustrie relevant. De kaart die Jacob van Deventer omstreeks 1560 van de stad maakt geeft een beeld van de middeleeuwse nederzetting voor de grote bloeiperiode van de Verenigde Nederlanden in de zeventiende eeuw.

Het onzet van Leiden in 1574 en de daarmee samenhangende stichting van de Leidse universiteit in 1575 markeren de politieke en economische veranderingen, die een tweede grote bloeiperiode inluiden. Mede tengevolge van de komst van een stroom immigranten uit Vlaanderen komt een nieuwe lakenindustrie tot ontwikkeling. Niet meer de kleine lakenbereider, maar de grote reder beheerst de produktie. Er ontstaat een grote groep loonarbeiders. De bevolking groeit uit van 10.000 tot 70.000 inwoners. Aanvankelijk kon de bevolkingsgroei opgevangen worden binnen de wallen, maar al spoedig was de ruimte te beperkt. Nog sterker dan bij de middeleeuwse uitbreidingen wordt de verkaveling bepaald door de noodzaak, woonruimte te creëren voor de sterk groeiende arbeidersbevolking. De stad wordt uitgelegd naar de noordzijde in 1611 en in 1644 wordt het deels al in het begin van de eeuw ontstane voorstadje rond de Haven bij de stad getrokken. De kaart van Blaeu uit het midden van de zeventiende eeuw geeft de stad in deze ontwikkelingsfase weer. In 1659 vond naar de zuidoostzijde de laatste stadsuitbreiding plaats. De stad is dan uitgegroeid tot de stadsgrachten die nog steeds de oude kern omgeven, zij het in wat gewijzigde vorm.

In de tweede helft van de zeventiende eeuw raakt de bloei van de textielindustrie over zijn hoogtepunt heen en begint meer en meer te tanen. De inval van Lodewijk XIV in de republiek in 1672 (het "Rampjaar") maakt definitief een einde aan de economische bloeiperiode. De achttiende eeuw geeft slechts een voortgang van de economische teruggang te zien. Er heerst grote werkeloosheid, de grote standenverschillen leiden regelmatig tot conflicten, het inwonertal loopt sterk terug en de bebouwing verkrot navenant. In 1685 en 1735 wordt de Hortus Botanicus uitgebreid. De noodzaak daarvoor grote aantallen woningen af te breken leidt nauwe-

lijks tot problemen. Ook elders in de stad wordt gesaneerd, soms hele huizenblokken tegelijk. In 1807 wordt een deel van het Rapenburg verwoest door de ontploffing van een kruitschip. De herbouw komt echter zeer traag op gang en begint pas in 1835.

Het inwonertal van Leiden, dat begin negentiende eeuw gedaald is tot 30.000, blijft tot 1835 stabiel en begint pas dan weer te stijgen met het op gang komen van de Industriële Revolutie. Het binnenstadsgebied wordt volgebouwd, fabrieken verrijzen ter plaatse van verkrotte sloppen, grachten worden gedempt, de vestingwerken worden geslecht en gedeeltelijk uitgegeven ten behoeve van industriebebouwing, gedeeltelijke bebouwd en geplantoeneerd ten behoeve van uitbreiding van de universiteit of woningbouw voor beter gesitueerden. De stad breidt zich uit buiten de singels, op enkele plaatsen in relatie met de ontwikkeling langs de binnenzijde ervan. De Hollandsche IJzeren Spoorweg vormt evenals de stoomtram naar Haarlem een belangrijke verbetering van de interlocale infrastructuur. De Stationsweg wordt aangelegd als verbinding tussen station en stad.

In de twintigste eeuw en met name na de Tweede Wereldoorlog wordt de ruimtelijke ontwikkeling bepaald door de betekenis van Leiden als regionaal centrum en door de sterke groei van de universiteit. De sterk toenemende verkeersdruk op de binnenstad wordt beantwoord met de ontwikkeling van een tangentsstelsel ter ontsluiting en ontlasting van de binnenstad. Het plan is gedeeltelijk uitgevoerd en heeft zichtbare wonden in de stedelijke structuur achtergelaten. De door het gemeentebestuur wenselijk geachte versterking van de woonfunctie van de binnenstad wordt bemoeilijkt door bouwtechnische en soms ook functionele devaluatie van niet geringe gedeelten van het binnenstadsgebied. Kaalgeslagen plekken liggen te wachten op nieuwe functies en dragen onvoldoende bij tot het functioneren van de binnenstad. De keerzijde van die stadsdelen, die nog volop functioneren en door hun zeer eigen karakter in belangrijke mate bijdragen aan de identiteit van de stad.

Herkenbaarheid historisch-waardevol karakter.

De historische structuur van het stadsgebied binnen de singels is nog duidelijk herkenbaar. De relatie tussen bebouwd en onbebouwd gebied en de karakteristieke beslotenheid van het straatbeeld zijn in grote delen van de stad na de zeventiende-eeuwse bloeiperiode niet wezenlijk veranderd. De beide Rijnarmen vormen nog steeds de hoofdelementen van de structuur. De samenvloeiing ervan wordt nog altijd gemarkeerd door de burcht, verscholen gelegen achter de bebouwing aan de voet van de burchtheuvel. De structurele betekenis van de Mare is door demping van het zuidelijk deel daarvan minder helder zichtbaar. De Vliet is binnen de singels gereduceerd tot een boeiend stukje gracht. De Rijndijken hebben hun kernfunctie in de stad behouden. Van beide dijken vormt met name het gedeelte ter weerszijden van de onderlinge verbinding Maarsmansteeg - Hoogstraat - Donkersteeg het centrumgebied. Het karakter van de kernen is vanouds verschillend, zowel

in functioneel als in ruimtelijk opzicht. De enige verdere schakel tussen de dijken, gevormd door de beide Vrouwestegen, is van secundair belang, evenals de meeste verbindingen tussen de dijken en het erachter liggende gebied. Dominerende elementen in de stedelijke uitbreiding van Leiden zijn de stadsvesten van vóór 1386, die, omgevormd tot brede stadsgrachten, de rijkere pendant zijn van de voor de zeventiende-eeuwse industriestad Leiden zo typerende smallere grachten en die nog steeds zeer grote historisch-ruimtelijke waarde hebben.

In de hele stad is de relatie met de praestedelijke polderver-kaveling vrij sterk, met als resultaat een vrij strakke stads-plattegrond. Veel poldersloten zijn als gracht binnen het stede-lijk gebied opgenomen, een gebruikelijk gegeven voor de veelal laag gelegen Hollandse steden, waar de gracht behalve om ver-keerstechnische redenen ook uit oogpunt van waterhuishouding (ontwatering) een onmisbaar element was. Enkele grachten in de oudste stadsgebieden zijn al voor het midden van de zeventiende eeuw overkluisd. In deze en de vorige eeuw zijn veel grachten gedempt, vaak zonder dat een nieuwe waardevolle relatie ont-stond tussen bebouwing en opnieuw ingericht straatprofiel. In veel gevallen betekende demping verzwakking van het onder andere met de bodemgesteldheid samenhangende bijzondere karakter van de stad als waterstad en daarmee een verarming van het stadsbeeld. Het voor de Hollandse grachtenstad en vooral voor Leiden zo karakteristieke beeld van stedelijke uitbreidingen ten behoeve van de smallere beurs is door deze dempingen voor een groot deel verdwenen. Ook door industriële ontwikkeling en sanering is aan dat karakterverlies bijgedragen.

De Leidse binnenstad is zeer dicht verkaveld. In het bebouwings-beeld langs de aaneengesloten bebouwde grachten en straten domi-neren smalle panden met kappen, waarvan de nok dwars op de straat staat. Door de intensieve verkaveling is slechts weinig sprake van voor het stadsbeeld belangrijke tuinen met zware beplanting. De voor grachten vaak zo bepalende boombeplanting is in Leiden nog vrij jong, de ruimtelijke betekenis ervan is derhalve nog be-perkt. De stadsvesten hebben behalve hun defensieve betekenis voor een niet onaanzienlijk deel ook hun groene karakter ver-loren tengevolge van de industriële en stedelijke ontwikkelingen sinds het midden van de vorige eeuw. De visuele samenhang van het wallencomplex heeft daaronder geleden. Waar de voormalige stadswal zijn groene karakter behouden heeft, is de beplanting rijk en ruimtelijk van grote waarde. Karakteristiek element in de stad is het veelvuldig voorkomen van hofjes, deels direkt aan de openbare weg gelegen, deels op een alleen via een poort of steeg bereikbaar achterterrein. Het historisch-ruimtelijk karak-ter van vele ervan is zeer goed bewaard gebleven, ,ede door de geringe invloed die veranderingen in de naaste omgeving op het zeer besloten milieu van de hofjes uitoefenen.

De ruimtelijke structurele relatie van de stad binnen de singels met de ontwikkeling erbuiten is gering. In de toeleidende routes

naar de stad is de maat van de stadssingel een zo duidelijke onderbreking en de bebouwing langs deze routes direkt buiten de stad deels zo anders van aard dan de historische binnenstadsbebouwing dat er geen aanleiding is van een duidelijke samenhang met de binnenstad te spreken. Alleen ten aanzien van de Stationsweg is daarvan enigszins sprake, zij het dat de aan het noordelijk einde van deze (door ruimtelijke herinrichting voor het station sterk verkorte) straat verreezen hoogbouw sterk domineert. De ruimtelijke relatie tussen binnenstad en singelbebouwing is langs grote delen van de singel minder sterk dan tussen singelbebouwing en de ermee in één plan ontwikkelde bebouwing daarachter. Ook de aard van de bebouwing binnen de singels werkt op tal van plaatsen niet versterkend op de onderlinge relatie. Alleen langs de zuidoostzijde en, op veel kleinere schaal nog, het Noordeinde is sprake van een in ruimtelijk karakter en architectonische waarde samenhangende en belangrijke laat negentiende-eeuwse ontwikkeling. De ruimtelijke ontwikkeling langs de Witte Singel tegenover de Boisotkade is van later datum en hangt samen met de ontwikkeling van de erachter gelegen bebouwing.

Het Leidse stadsgebied binnen de singels is geheel omgeven door stedelijke uitbreidingen van de laatste eeuw. In het Leidse stadssilhouet speelt de oude stad zowel door de aard van enkele van die uitbreidingen als door het geringe aantal in het oude stadssilhouet dominerende gebouwen een ondergeschikte rol.

Omgrenzing en zonering.

De omgrensing van het beschermde stadsgezicht Leiden is in hoofdzaak gelegd langs de buitenzijde van de singels. De stedenbouwkundige en historisch-structurele samenhang van het gebied daarbinnen is zo sterk, dat een nauwere omgrenzing bezwaarlijk zou zijn. De structurele en ruimtelijke samenhang van het gebied buiten de singels met het gebied daarbinnen en de historisch-architectonische waarde van de bebouwing langs de buitenrand van de singels is slechts voor enkele gedeeltes van zo grote betekenis, dat voor een ruimere omgrenzing is gekozen. Binnen een zo groot stadsgezicht zijn de belangen waarop de beschermde maatregel is gericht zeker niet voor het gehele gebied gelijk, zoals uit het voorgaande al blijkt. In het vervolg wordt nader ingegaan op de aard van deze belangen voor de onderscheidene binnenstadsgedeeltes. Een globale grafische weergave daarvan is de indeling van de bij het voorstel behorende kaart in drie zônes, waarvan de belangenaanduiding is:

- zône A: De gebieden van belang vanwege het patroon van straten en waterlopen in samenhang met de profilering en inrichting van de openbare ruimte en de afmetingen en vormgeving van de bebouwing, waaronder vele concentraties van monumenten.
- zône B: De gebieden van belang vanwege het patroon van straten en waterlopen in samenhang met de profilering en inrichting van de openbare ruimte en de afmetingen van de bebouwing, waaronder concentraties van monumenten.

- zône C: De gebieden van belang vanwege het patroon van straten en waterlopen in samenhang met de schaal van de bebouwing.

Karakter Pieterswijk.

In de voor Leidse begrippen vrij ruime verkaveling van de Pieterswijk wordt de herinnering aan de oorspronkelijke functie van het gebied als grafelijk erf levend gehouden. Dominante gebouwen binnen de wijk zijn de Pieterskerk, een laat-gotische kruisbasiliek met dubbele zijbeuken, en het Gravensteen, een in de kern dertiende-eeuws gevangenisgebouw waaraan in de zeventiende eeuw een vierschaar en een tuchthuis zijn toegevoegd. Beide gebouwen zijn gelegen aan kleine, besloten pleinruimten, het Pieterskerkhof en het Gerecht, die als verruiming in het stratenpatroon van de wijk van grote waarde zijn.

De aan de rand van de wijk gelegen Breestraat, een onderdeel van de zuidelijke Rijndijk, vormt het oudste deel van de burgernederzetting en heeft door de eeuwen heen een centrumfunctie gehad. Het in 1594 naar ontwerp van Lieven de Key gebouwde stadhuis, waarvan alleen de monumentale voorgevel en ingangspartij bewaard zijn gebleven, is aan deze straat gelegen, evenals het Gemeenschapshuis van Rijnland. De ruimtelijke kwaliteit van de straat wordt in hoge mate mede bepaald door de gebogen traceé en de zeker voor een dijkstraat grote breedte in het middengedeelte, waar ook het stadhuis gelegen is. De achter de Breestraat gelegen Langebrug, aanvankelijk een achtergracht vanaf de dijk opstrekende kavels, is voor 1650 al voor een groot deel overkluisd. In de nu nagenoeg geheel tweezijdig bebouwde straat is door de aanwezigheid van een aantal koetshuizen en pakhuizen de betekenis van de straat voor de bebouwing langs de Breestraat nog steeds te onderkennen. De sterk op het water georiënteerde handel heeft geleid tot een versmalling van de oorspronkelijke rivierbreedte ten behoeve van kaden en aanliggende bebouwing. Het belang van de marktfunctie van de zuidelijke Rijnsoever is nog herkenbaar in de namen van de kaden, in de zeer ruimtebepalende Koornbeursbrug en in het monumentale Waaggebouw, ontworpen door Pieter Post in Hollands-klassicistische stijl.

De Pieterswijk heeft haar historische karakter in structuur, bebouwing en ruimtelijke inrichting op enkele inbreuken na zeer gaaf bewaard. Het bebouwingsbeeld langs de straten en stegen binnen de Pieterswijk wordt met name bepaald door smalle zeventiende en achttiende-eeuwse woonhuizen, langs de voormalige grachten in de wijken langs Breestraat en Rapenburg afgewisseld door brede panden.

De afzonderlijke bouwmassa's liggen aaneengesloten langs de straat, zijn grotendeels opgebouwd uit twee à drie bouwlagen met een verdieping in de kap en worden meer gekenmerkt door kleine dan door grote hoogteverschillen. Door de ambachtelijke wijze van bouwen bestaat er een zekere eenheid in gevelopbouw en materiaaltoepassing. In grote delen van de wijk is de indeling van

het dwarsprofiel van stegen, straten en grachten zeer waardevol en komen daarin nog op vrij grote schaal hardstenen stoepen en daarbij behorend meubilair voor, boeiende overgangselementen tussen gebouw en openbare ruimte die de belevingswaarde daarvan sterk vergroten. De hoge concentratie van beschermde monumenten in de wijk geeft mede uitdrukking aan de uitzonderlijk ruimtelijke kwaliteit van het geheel.

Karakter Pancras.

De wijk Pancras ligt ingeklemd tussen de Oude Rijn en de Nieuwe Rijn. Het punt van samenkomen van beide rivierarmen is vanouds van grote betekenis geweest. Het is de plek die gekozen is voor de situering van de Burcht, een strategisch gelegen niet voor bewoning bedoelde versterking uit de twaalfde eeuw, bestaand uit een ringvormige muur op een kunstmatig opgeworpen heuvel. De aan de voet van de burchtheuvel ontwikkelde Hoogstraat boven op de Rijn georiënteerde pakkelders maakt deel uit van de belangrijkste verbinding tussen de beide Rijdijsen en is centraal gelegen aan de samenvloeiing van Oude Rijn, Nieuwe Rijn en Mare tussen de vooral langs de Nieuwe Rijn en de Rijn gelegen markten. Ondanks demping van de Stille en Lange Mare is de ruimtelijke kwaliteit ter plaatse nog zeer groot. Het gezicht vanaf de Rijn op de Hoogstraat als afsluiting van het naar het oosten toe sterk verbredende grote wateroppervlak is van zeer grote historische en uimtelijke waarde. Op de achtergrond spelen ook de boombeplanting op de burchtheuvel en de Hooglandse Kerk daarin mee. De monumentaal belangrijke onderkeldering van de Hoogstraat houdt met het Waaghoofd als aanleg-, laad- en losplaats de herinnering levend aan de essentiële betekenis van het verkeer te water voor de Leidse handel.

Dominant element in Pancras is de Hooglandse Kerk, een laatgotische kruisbasiliek uit de vijftiende en de zestiende eeuw met een kleine, in de kern oudere, toren. De huisjes zijn pas in het derde kwart van de zeventiende eeuw aangebouwd. Het bebouwingbeeld en de ruimtelijke inrichting in de direkte omgeving van de kerk, langs de Oude Rijn en, zij het qua richting in wat mindere mate, de Nieuwe Rijn, is van gelijke waarde als in de Pieterswijk.

Het karakter van Oude en Nieuwe Rijn verschilt zowel in ruimtelijke als functioneel opzicht. De maat van kaden en water van de ten opzichte van het ventrum wat meer perifeer gelegen Oude Rijn is veel kleiner dan van de Nieuwe Rijn, de bebouwing heeft in veel mindere mate een centrumfunctie. Langs de Oude Rijn komen veelvuldig privéstoepen voor. In tegenstelling tot het besloten, vrij rustige karakter van de Oude Rijn domineert langs de Nieuwe Rijn ter weerszijden van de Koornbeursbrug nog altijd de marktfunctie, zij het in de vorm van winkelvestigingen. Een duidelijke inbreuk op het historisch ruimtelijke structuurbeeld vormt de kaalslag langs de zuidoostzijde van de Oude Rijn.

De Hooigracht is al voor het midden van de achttiende eeuw gedicht. De profilering die Tirion aanduidt in de Tegenwoordige Staat der Verenigde Nederlanden, waarin twee rijen bomen de voormalige gracht met behoud van de ruimtelijke beslotenheid aan de einden een nieuw waardevol dwarsprofiel geven, is door de aanleg van de cityring en de daar deels direkt aan verbonden kaalslag aan de uiteinden van de voormalige gracht verdwenen. Het bebouwingsbeeld is nog steeds van vrij hoge waarde en zowel in bouwhoogte als perceelsbreedte vrij uniform. Tussen de Hooigracht en de Herengracht is het stratenpatroon nog grotendeels aanwezig, maar is door demping van de grachten en door grootschalige fabrieksbouw het voor dit gebied en de Hollandse grachtenstad karakteristieke ruimtelijke beeld sterk aangetast.

Karakter Camp en Maredorp.

Centraal element is De Camp en Maredorp is de noordelijke Rijn-dijk, de Haarlemmerstraat. Het profiel van deze straat is veel smaller, de bebouwingsschaal kleiner en het ruimtelijk beeld van veel minder allure dan in de Breestraat, die ook in functioneel pzicht de Haarlemmerstraat domineert. De Lange Mare, de scheiding tussen beide wijken heeft door demping en herprofilering sterk aan ruimtelijke betekenis ingeboet en ontleent zijn huidige belevingswaarde vooral aan het zeer bochtige beloop en het zeer waardevolle karakter van de aanliggende bebouwing. Zeer markant gelegen is de Hartebrugkerk, op de hoek van de Haarlemmerstraat en de Lange Mare. Het monumentale front van de kerk, in de vorige eeuw gebouwd volgens de opvattingen van de "Waterstaatsarchitectuur", beïnvloedt het ruimtelijk beeld op grote afstand.

Het beeld van De Camp is sterk bepaald door de voormalige Onze Lieve Vrouwen kerk, waarvan nog enkele muurresten overeind staan, en de daaromheen gegroepede kloosters en hoven, die het gebied een zeer eigen kleur geven en, ondanks de in het gebied gepleegde kaalslag, nog steeds het specifieke karakter ervan vasthouden. De straten en stegen in het gebied zijn smal, de bebouwing tussen de voor de wijk zo bepalende gebouwencomplexen is zeer kleinschalig. De eigen aard van De Camp wordt nog versterkt door de grillige structuur van de openbare ruimte tussen Caeciliastraat en Haarlemmerstraat.

In Maredorp domineert de sobere, strakke en intensieve verkaveling ten behoeve van de huisvesting van arbeiders. Het gebied ligt evenals De Camp ingeklemd tussen de Haarlemmerstraat en de pas later ontwikkelde bebouwing langs de Oude Vest. Zowel de druk van de winkelfunctie langs de Haarlemmerstraat als de vandoors zeer intensieve verkaveling drukken een stempel van verwaarlozing op het gebied. Het oostelijke gedeelte is door de brede doorbraak ten behoeve van de cityring geïsoleerd komen te liggen. De Marekerk is in de zeventiende eeuw in het gebied ingevoegd ten behoeve van de stadsuitleg ten noorden van de Oude Vest. Het hof Meermansburg, zeer diep het gebied ingebouwd, is de rijke plaatsvervanger voor een laat-middeleeuwse slop. De Jan Vossen-

steeg vormt de enige duidelijke relatie tussen wijk en Haarlemmerstraat.

Karakter Academiewijk.

Ook de Academiewijk is in eerste aanleg een dicht verkavelde woonwijk voor de arbeidersbevolking, zonder één plein of openbaar gebouw. Het hoofdgebouw van de universiteit vindt pas lang na de uitleg van de wijk huisvesting in een voormalig klooster. De Hortus Botanicus ontstaat pas, wanneer de stad na de zeventiende-eeuwse bloeiperiode op haar retour is, evenals de ruimte waarop later het Van der Werfpark is ontworpen. Door de aanleg van de Hortus heeft het zuidwestelijk gedeelte van de stadswal zijn groene karakter behouden. De daar in de negentiende eeuw gebouwde Sterrenwacht vormt met de rijke beplanting er omheen een waardevolle bijdrage aan de transformatie van de stadswallen na het vervallen van de defensieve functie daarvan. Langs Doelenterrein en Hortus loopt één der laatste nog niet gedempte binnenvestgrachten in Leiden. Langs de smalle gracht domineert de beplanting van de Hortus en van de diepe tuinen achter het Rapenburg het ruimtelijk beeld, een zeer uniek gegeven in een zo dicht verkavelde industriestad als Leiden. De voor de verkaveling van de wijk karakteristieke op vrij regelmatige afstand gelegen grachten zijn overigens grotendeels gedempt. Hoewel de specifieke ruimtelijke kwaliteit van het Leidse stadsbeeld door dergelijke dempingen aan betekenis heeft verloren, is toch in enkele gevallen, met name in de Kaiserstraat, een nieuw waardevol profiel ontstaan.

Als gevolg van de uitbreiding van de stad met de Academiewijk wordt het Rapenburg getransformeerd van verdedigingsgracht tot zeer voorname stadsgracht, evenals later de Oude Vest en de Herengracht. Alle drie hebben in profiel en inrichting, waarin de zeer grote breedtemaat van de gracht, de strakke gemetselde kade, en het grote aantal particuliere stoepen met bijbehorend meubilair de meest bepalende elementen zijn, hun historisch-ruimtelijk karakter bewaard. Ook het bebouwingsbeeld, langs Oude Vest en Herengracht voornamelijk opgebouwd uit smalle panden met een kap waarvan de nok dwars op de straat staat, langs de Breestraat gedomineerd door een groot aantal brede panden en een forsere schaal dan elders in het binnenstedelijk gebied, is van uitzonderlijk hoge kwaliteit.

Een geheel eigen karakter heeft het Noordeinde. Na het wegvallen van de militaire betekenis van de omvesting is het bastion tegenover het Noordeinde vergraven en de toegang tot de stad verlegd in de as van de straat. Tot aan de Weddesteeg zijn het oude straatprofiel en de smalle pandbreedte gehandhaafd. Westelijk daarvan is de straat verbreed en zijn de aanliggende terreinen tot aan de Trekvlies toe opnieuw verkaveld. Het ruime straatprofiel vormt met de deels monumentale, vrij forse negentiende-eeuwse bebouwing een markant overgangselement van stad naar buitenstedelijk gebied. De wat grotere schaal van dit overgangs-

element wordt versterkt door de grote breedte van het Galgenwater, het westelijk van het Kort Rapenburg gelegen, door zijn vanouds grotere breedte minder door rivierwaartse stedelijke ontwikkeling beheerste, gedeelte van de Rijn. De overgang van het arakter van de Rijnsoever van stenig naar groen voorbij de oude stadswal is zeer abrupt en benadrukt het historische karakterverschil tussen binnen- en buitenstedelijk gebied.

Karakter zeventiende-eeuwse stadsuitbreiding.

In de gehele zeventiende-eeuwse uitbreiding domineert de sobere, aan de praestedelijke verkaveling aansluitende structuur. Nog sterker dan bij de veertiende-eeuwse stadsvergrotingen heeft hier de huisvesting van textielarbeiders voorop gestaan. De enige ten behoeve van deze uitbreiding gebouwde kerk staat op een achterterrein in de Marewijk. De geprojecteerde Waardkerk op het enige plein in deze stadsuitbreiding is nooit van de grond gekomen.

In het westelijk gedeelte vormden de Morspoort als visuele afsluiting van de noordelijke Rijndijk en de molen Valk, die door zijn markante ligging in de as van de Nieuwe Beestenmarkt tot het noordelijk deel van het Rapenburg het ruimtelijk beeld mede bepaalt, belangrijke accenten. In de stadsuitleg rond de Langegracht wordt het ruimtelijk karakter beheerst door demping en profilering van de Langegracht, kaalslag en vestiging van industriële activiteit ten noorden ervan en een enkel grootschalig fabriekskompleks aan de zuidzijde.

De resterende oorspronkelijke bebouwing is zeer klein van schaal en afmetingen en wordt door genoemde schaalvergroting bijna geheel weggedrukt. Zowel langs het noordelijk deel van de stadswal als langs het oostelijk deel, waar het ruimtelijk beeld bepaald wordt door zeer grootschalige industriebebouwing geklankeerd door twee fraaie ingeplante begraafplaatsen, maakt de huidige ontwikkeling versterking van het groene karakter mogelijk. Op korte termijn is dat vooral van belang voor het ruimtelijke beeld bij de stadsentree vanaf de noordelijke Rijndijk, waarin de Zijlpoort het dominerende element is. Evenals westelijker op het Waardeiland, is ook in het deel dat in de uitbreiding uit de zeventiende eeuw is betrokken de gracht het dominerende, tengevolge van de kaalslag in grote delen van het gebied zelfs enig resterend struktuurelement. Ook het profiel van het Levendaal is door demping en inrichting van een schaal die weinig aansluit aan de aan de straat gelegen bebouwing. De aanleg van de cityring heeft, in combinatie met de doorbraak van het Levendaal naar de Breestraat en de in de omgeving daarvan gepleegde kaalslag, een situatie geschapen, die weinig relaties meer heeft met de historische structuur en ruimtelijk-visueel zeer storend en desoriënterend is.

In het zuidelijk deel van de zeventiende-eeuwse uitleg is de Hoge Woerd als oude toegangsweg naar de stad van belang. Profiel en bebouwing van deze deels al in de middeleeuwen binnen de stads-

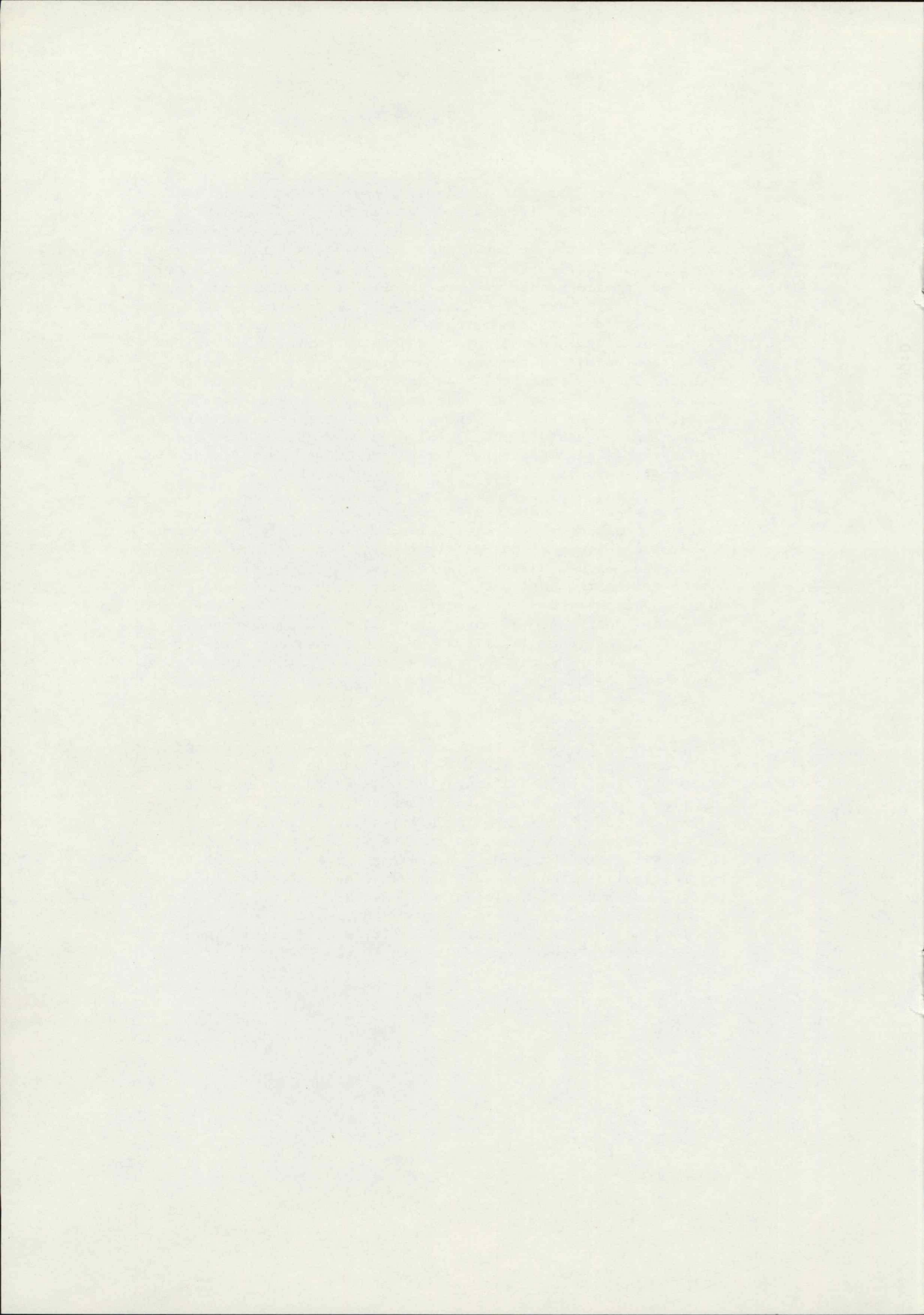
vesten getrokken dijkstraat zijn van geringere allure dan van de Breestraat. De straat is smaller, de perceelsbreedte is kleiner. De historisch-ruimtelijke waarde van straat en bebouwing is nog zeer hoog. De woonbebouwing langs de Vierde Binnenvestgracht is karakterbepalend voor het historisch karakter van Leiden als typeische industriestad. De bebouwing is zeer homogeen en bestaat uit smalle panden van grotendeels één bouwlaag met een kapverdieping, waarvan de nok loodrecht op de straat staat, achter een klok- of een tuitgevel. Het profiel van de gracht is door demping en bebouwing in essentie gewijzigd. De wallen ten zuiden en oosten van deze voormalige gracht zijn geplantsoeneerd in de tweede helft van de vorige eeuw. De op de gedempte gracht en langs de zuidoostzijde van de Zoeterwoudse Singel in diverse neo-stijlen verrezen bebouwing vormt met haar tuinaanleg een eenheid met de tot plantsoen getransformeerde omwalling en is een karakteristiek voorbeeld van negentiende-eeuwse stedelijke ontwikkeling.

In grote delen van de zeventiende-eeuwse stadsuitleg beperken de belangen, waarop dit voorstel tot aanwijzing van een beschermd stadsgezicht is, zich tot de structurele opbouw en de bebouwingschaal. Ook binnen deze vrij sobere stedelijke uitbreidingen vormen een aantal hofjes een bijzonder, vaak onopvallend element, door hun introvertie, hun eenduidige architectuur en zeer eigen inrichting doorgaans van hoge ruimtelijke waarde. Zeer uniek is de in 1666 gestichte Tevelingshof, gelegen aan de Vierde Binnenvestgracht, waar de ruitvorm van het bouwterrein in de architectonische conceptie tot het uiterste doorgevoerd is.

Rechtsgvolg bescherming.

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen stadsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 5 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan ontwikkeld worden. De toelichting op de aanwijzing tot beschermd stadsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied.

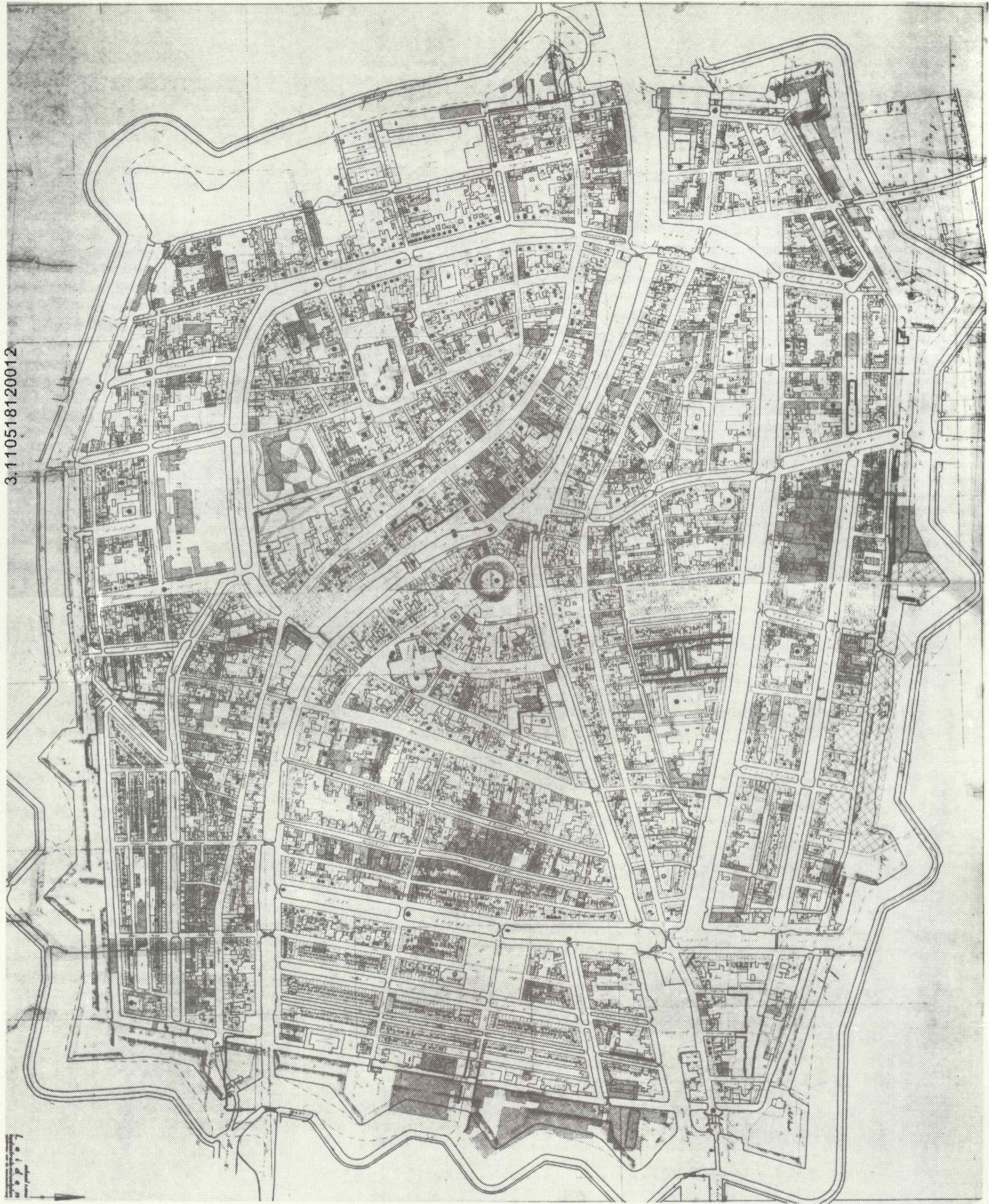
De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

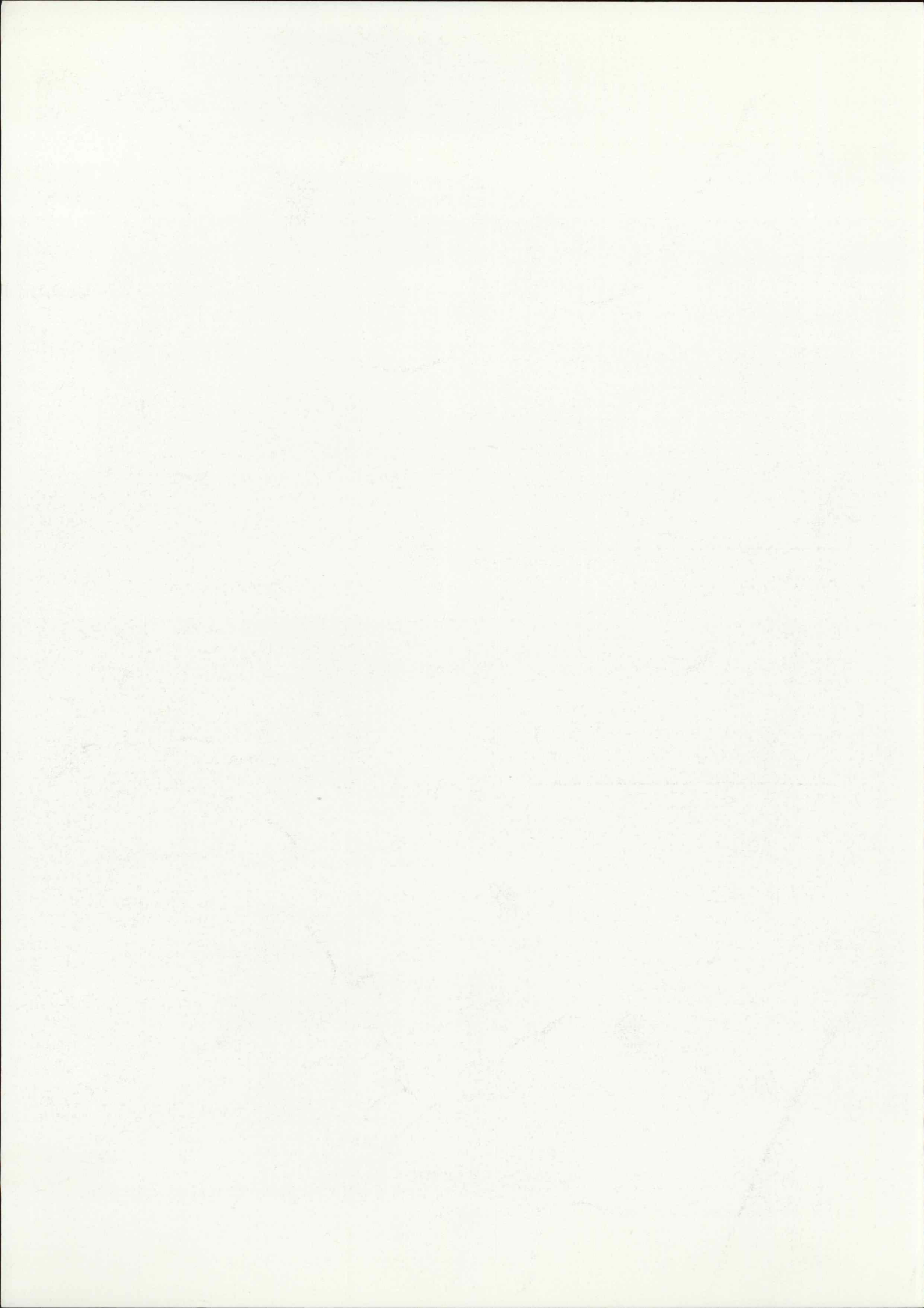
3.110518120011

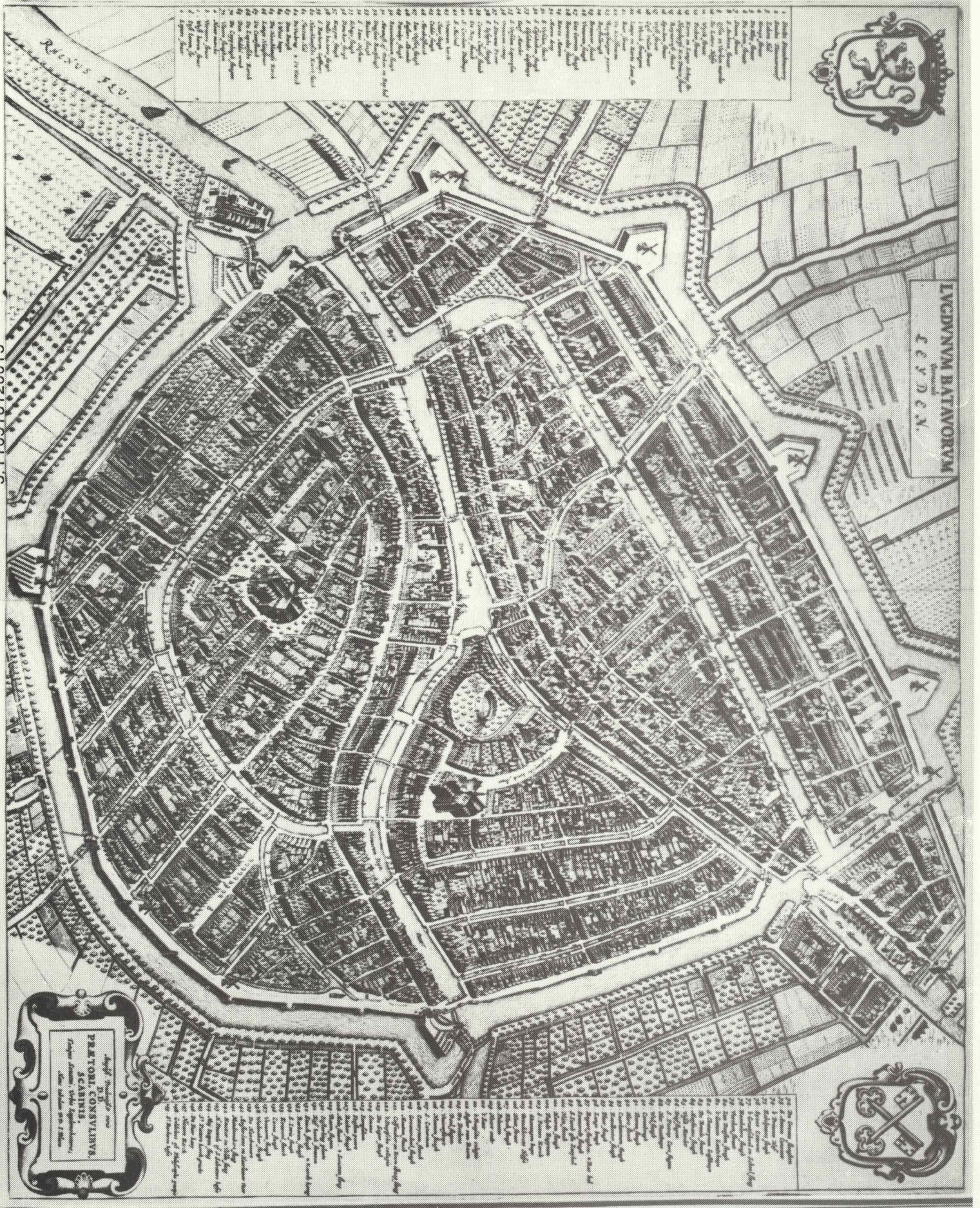

3.110518120012

Kadastraal minuutplan, ca. 1850, met later ingetekende wijzigingen.
In 1659 heeft de laatste 17e eeuwse stadsuitbreiding plaats naar het oosten (Oranjesingel) en zuid-oosten (Levendael).
Pas na 1850 begint Leiden zich buiten de singels uit te breiden.

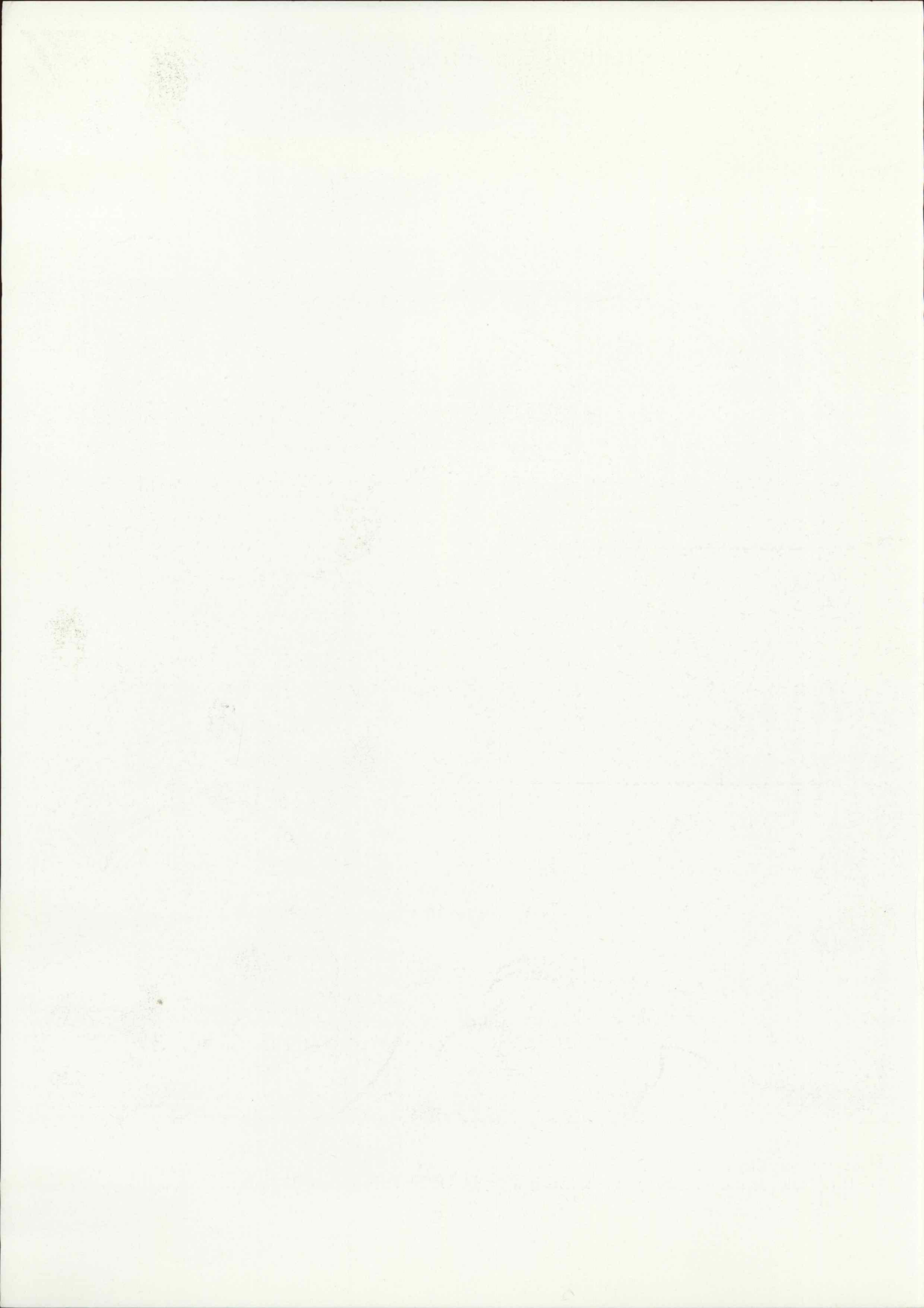

3 110518120013

Plattegrond van Bleau, ca. 1650.

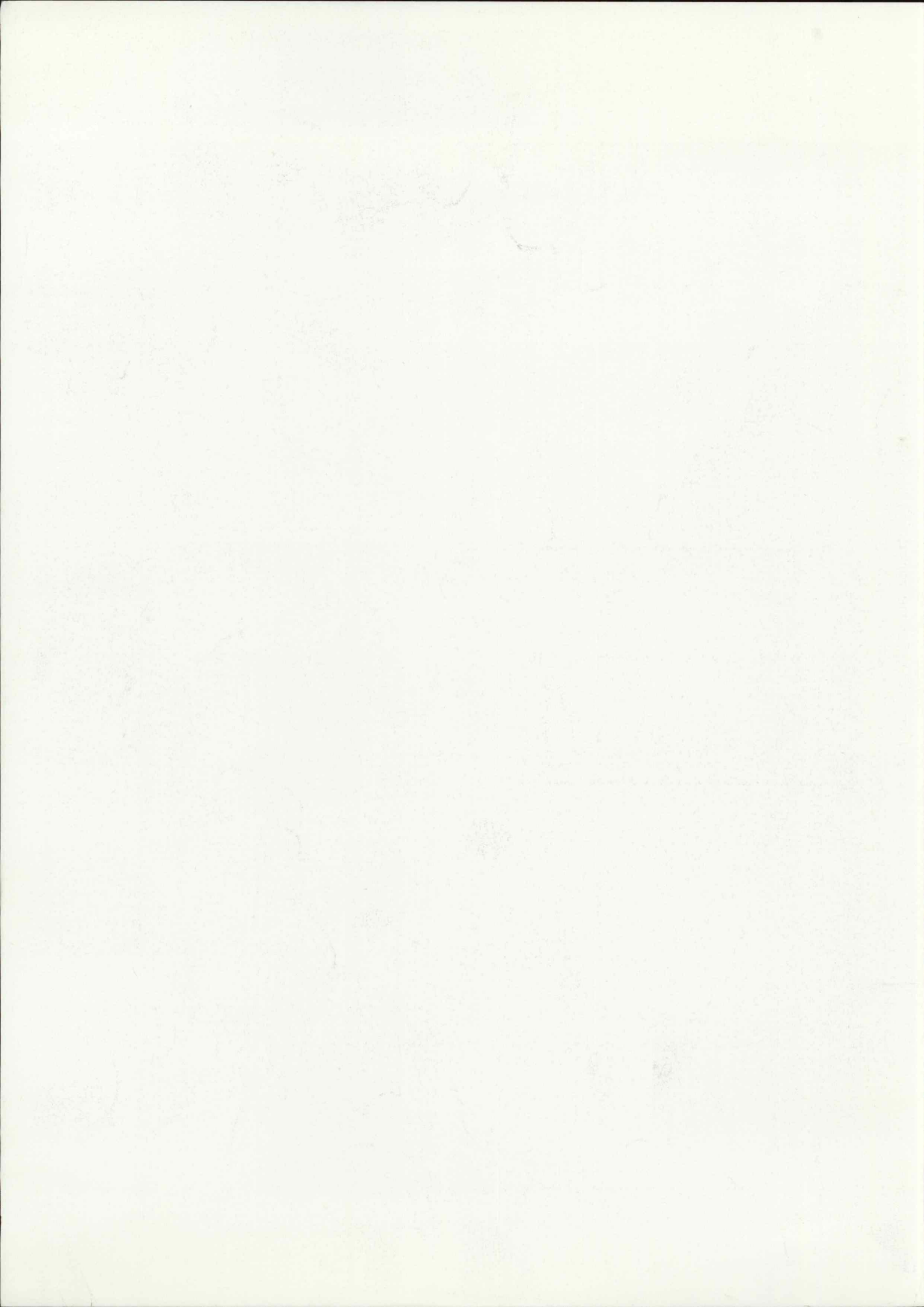
Na 1611 breidt de stad zich stuk in noordelijke richting uit. De Noordvest vormt de nieuwe begrenzing.

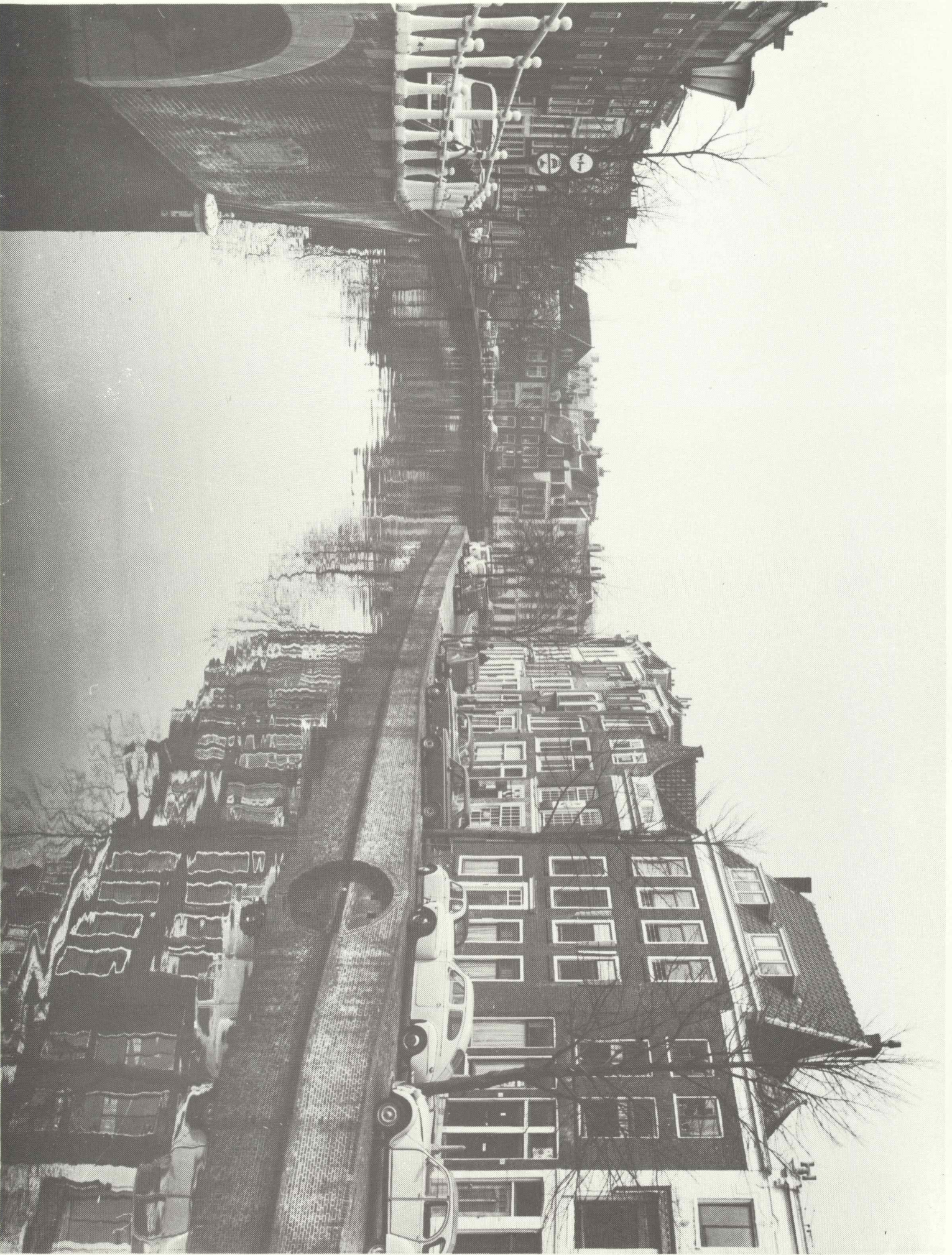

De kaart van Jacob van Deventer, 1650 toont de stadsplattegrond nog in haar laat middeleeuwse vorm.

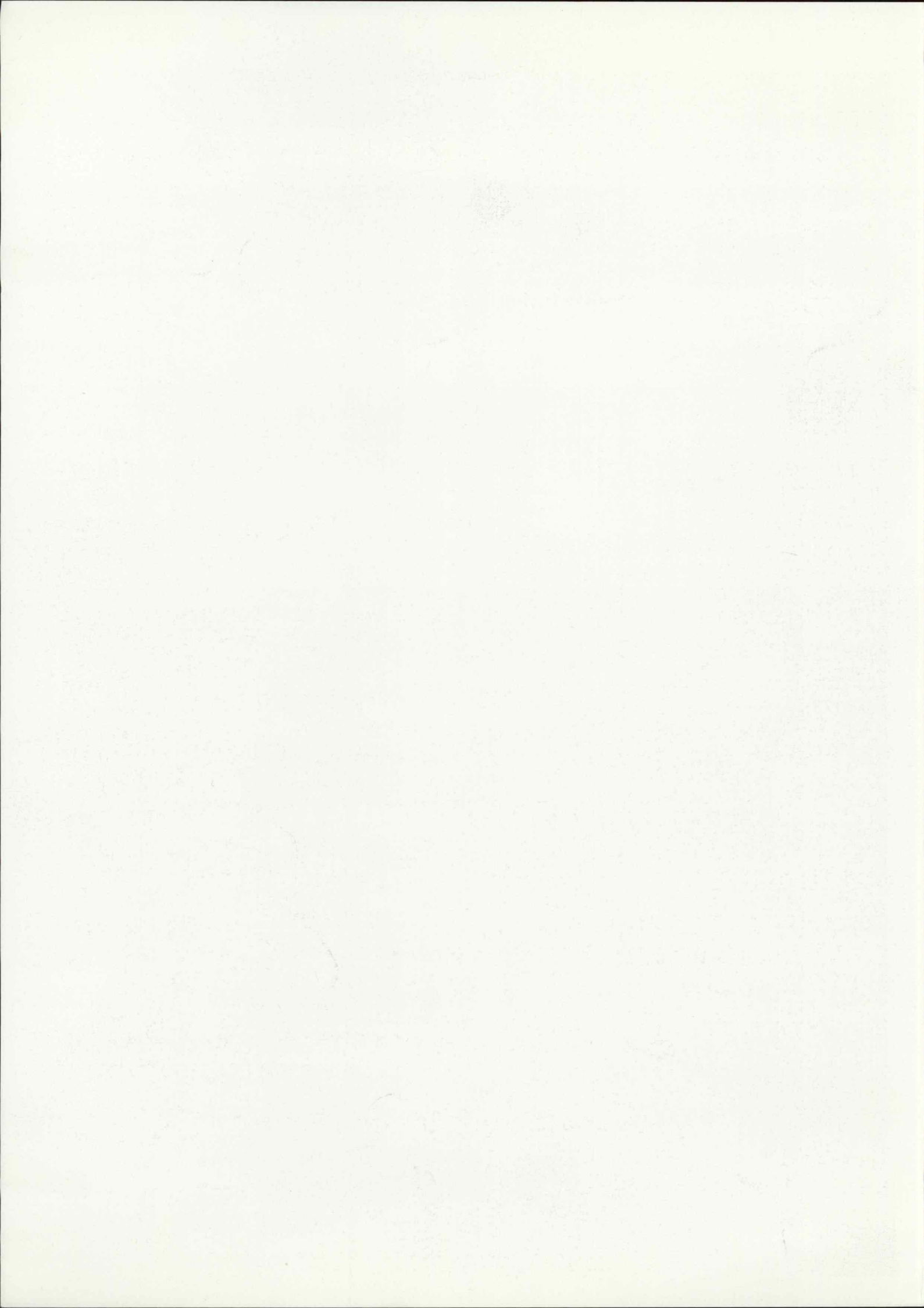
Van der Meer, 1971, p. 100, fig. 1

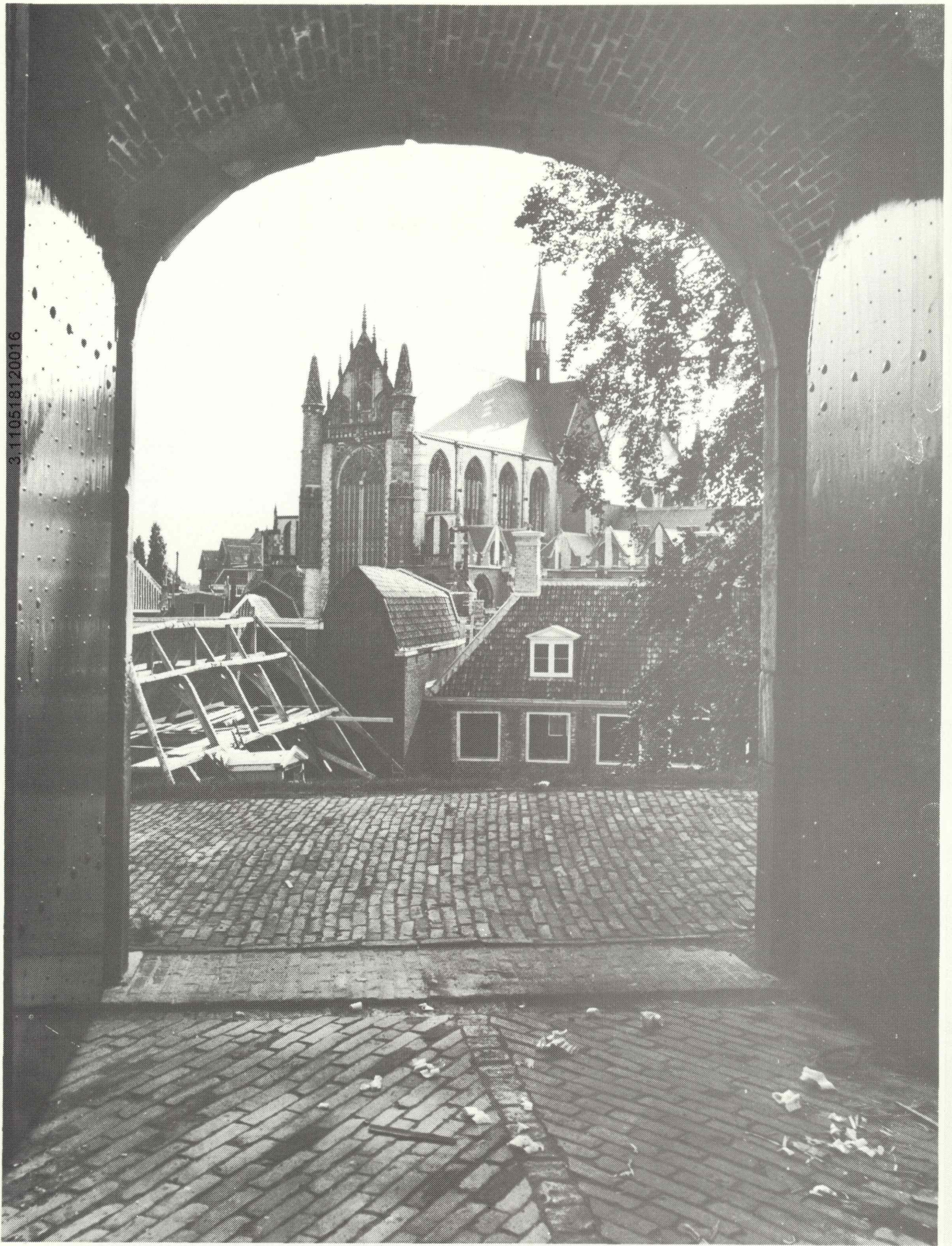

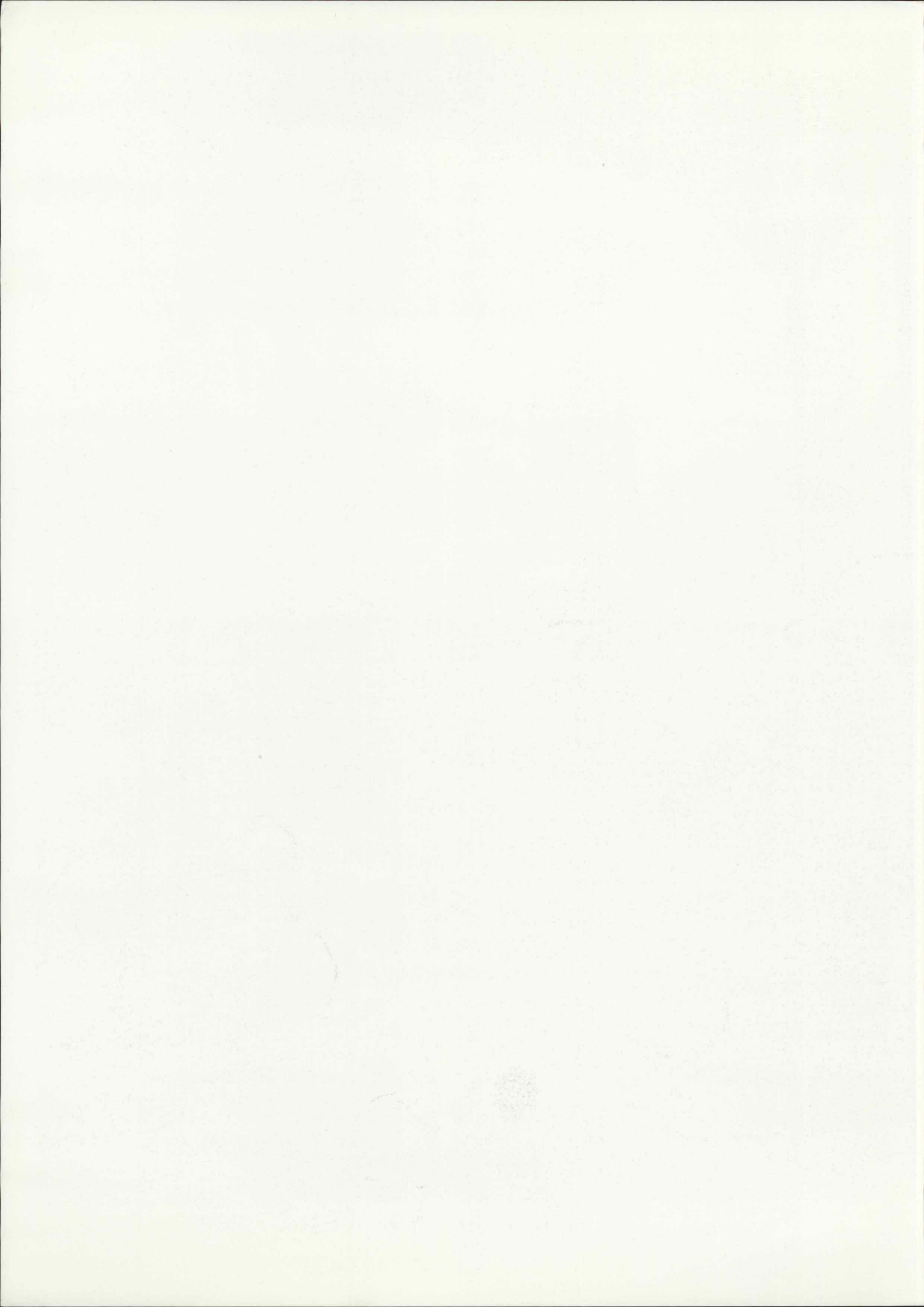
Rapenburg, ter hoogte van de Nieuwkerkgracht. Onafzet 1973.

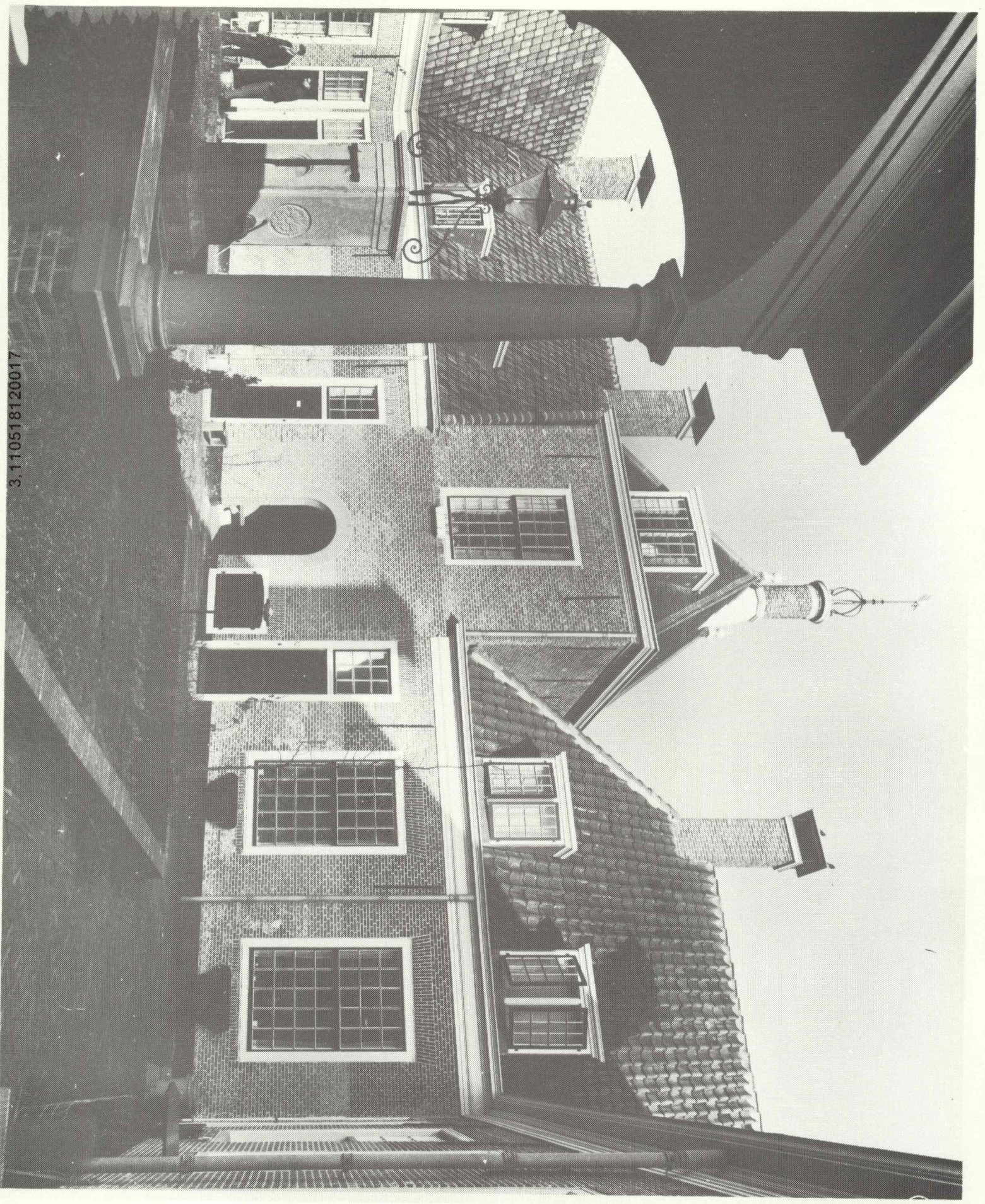
3.110518120016

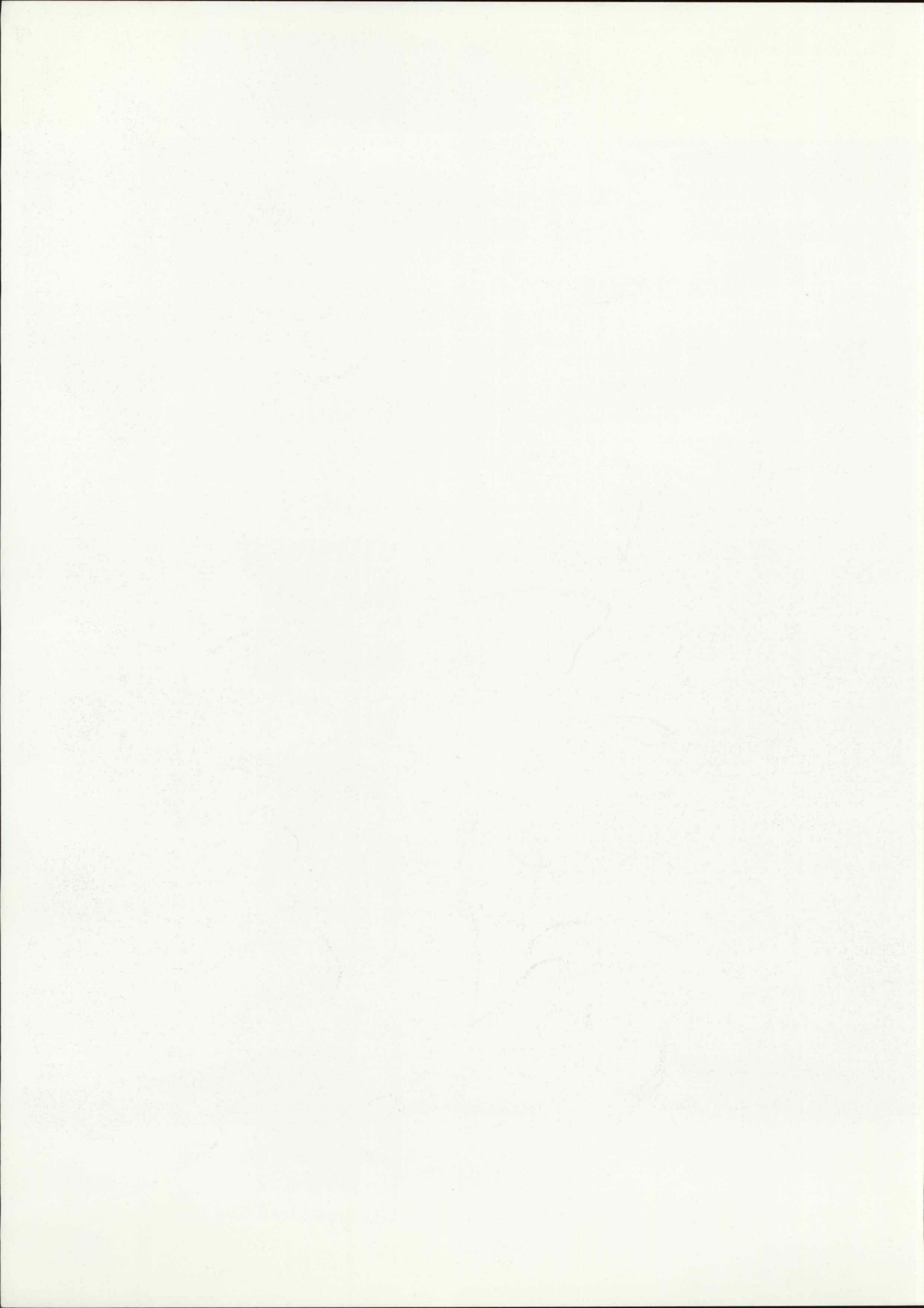
Hooglandse Kerk, gezien vanaf de Burcht, september 1977.

3.1.10518120017

De Loidanshof aan de Oude Varkenmarkt uit 1656, maart 1969.

3.110518120018

Het Gemeenlandshuis van Rijnland aan de Breesstraat, waarvan de statige voorgevel uit de jaren 1597-1598 dateert. Gerestaureerd in het eind van de zestiger jaren.

